

„Segélykiáltás ez az esemény”

Beszámoló a Möller István Alapítvány *Az erdélyi Mezőség kulturális örökségének kutatása és népszerűsítése* című műhelytalálkozójáról. Budapest, Fuga Építészeti Központ, 2016. február 18.

2016. február 18-ának délutánján egy különleges rendezvénynek adott otthont a Petőfi Sándor utcai Fuga Építészeti Központ. A Möller István Alapítvány eseményére annak apropóján került sor, hogy Papp Szilárd művészettörténész Giotto *Navicella* című mozaikjának másolataként határozta meg az erdélyi Kiszsolna (Besztercétől alig néhány kilométerre fekvő falu) romos (egykor szász evangélikus) templomában található falképtöredékeket. A folyamatosan és rohamosan pusztuló freskómaradványok létezéséről – amint Papp Szilárd beszámolójából kiderült – évek óta tudtak a szakemberek, de mindezidáig nem ismerték fel jelentőségüket.

A konferencia és az előadásokat követő kerekasztal-beszélgetés különlegessége nem csak abban áll, hogy egy olyan tudományos eredmény köré szerveződött, amely időközben – Magyarországon sajnos rendhagyó módon – jelentős sajtóvisszhangra is talált, hanem hogy értő módon tematizálta az erdélyi műemlékvédelem legfontosabb kérdéseit és problémáit. Kollár István gondolatát segítségül hívva: ez az esemény segélykiáltás volt. Segélykiáltása néhány freskótöredéknek, egy roskadozó templomnak és úgy általában az erdélyi, sőt a határon túli műemlékvédőknek és műemlékvédelemnek.

Aki csupán hallomásból vagy esetlegesen fel-feltűnő sajtóhírek alapján tájékozódik az erdélyi épített örökség és műemlékvédelem helyzetéről, annak akár az a benyomása is támadhat, hogy a területen nincsenek komolyabb problémák. Hiszen – ha ritkán is, de – olykor-olykor a magyarországi sajtó is hírt ad egy-egy sikeresen lezárult nagyobb projektről, amilyen pl. a gyulaféhevári székesegyház szentélyének felújítása volt az alapítás millenniuma alkalmából, vagy a kolozsvári Farkas utcai és a széki református templom restaurálása. Ezek valóban jelentős és jó eredmények, de a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek mindennapjai korántsem az ilyen nagy és sikeres projektekről szólnak, sokkal inkább a folyamatos küzdelemről – sokszor ellenszélben –, valamint a pusztuló, olykor menthetetlen műemlékekkel való állandó (és lelkileg is megterhelő) kapcsolattartásról, a szívet szorító valóságról. Arról a tudatról, hogy már-már csodának számít, ha valamit sikerül megmenteni, annyi épület, tárgy, festmény és egyéb érték van – számos esetben közvetlen – veszélyben.

A helyzet persze nem reménytelen, hiszen amíg dolgoznak a területen olyan kiváló, lelkes és lelkiismeretes szakemberek, mint akik csütörtök délután a Möller István Alapítvány hívására összegyűltek, addig épített örökségünk megőrzése több homályos célnál, a mindennapi élet része.

Az erdélyi Mezőség kulturális örökségének kutatása és népszerűsítése címmel megtartott „műhelytalálkozó” első programpontja egy sajtótájékoztató volt, amelyet a szervezők nevében Sarkadi Márton művészettörténész nyitott meg. Sarkadi elmondta, hogy a 2015-ben bejegyzett Möller István Alapítvány egy már létező kezdeményezésnek és munkának adott hivatalos keretet; legfőbb célja az – elsősorban határon túli – műemlékek kutatása, óvása és közzététele. Sarkadi hangsúlyozta, hogy az utóbbi évtizedekben több egyesületet, szervezetet és programot is létrehoztak hasonló célkitűzésekkel, ezek pedig gyakran dolgoznak együtt, hiszen a műemlékek védelme közös érdek. A szervezők már az

első percekben világossá tették: a kiszsolnai templom és falképeinek helyzete korántsem egyedülálló Erdélyben, ezeknek az emlékeknek az előtérbe kerülése egy szerencsés véletlen műve, amely ugyanakkor segíthet megmenteni az egyedülálló értékeket. A sajtótájékoztató elhangzott, hogy a rendezvénynek nem titkolt célja olyan hatékony szakmai párbeszéd létesítése, amelynek segítségével össze lehet kötni a műemlékek megmentésének szándékát a fennálló, de még felfedezetlen lehetőségekkel.

A sajtótájékoztató második részében Papp Szilárd, a Szépművészeti Múzeum művészettörténésze mutatta be a kiszsolnai templomot és falképeit. Részletesen beszélt Giotto 1320 körül készült *Navicella* című mozaikjáról, amely a pápai széktemplomot, a római Szent Péter templomot díszítette, s amelynek állapota a templom sorozatos átépítései során, a többszörös áthelyezések következtében jelentősen megromlott, míg végül a XVII. században végleg meg is semmisült. A kép azt a bibliai jelenetet ábrázolta, amelynek során a viharos Genezáreti-tavon csónakban hánykolódó tanítványok megpillantják a víz felszínén feléjük haladó (vagyis vízen járó) Jézust, mire Péter a Megváltó biztatására elindul feléje, amikor pedig megijed és emiatt süllyedni kezd, Jézus megmenti. (Mt 14, 22–33) A jelentős Giotto-mozaikot ma csupán XVI–XVII. századi rajz- és festménymásolatok, valamint három korai freskómásolat (Strasburg, Saint-Pierre-le-Jeune hajója, 1320 körül; Firenze, S. Maria Novella káptalanterme, 1365–1368; és Pistoia, San Antonio Abate – Chiesa del Tau északi fala, 1372) alapján ismerjük. Legalábbis a kutatás eddig csupán három, az eredetivel közel egykorú freskómásolatról tudott. A negyediket maga Papp Szilárd azonosította nemrég a stílusjegyei alapján XIV. század harmadik negyedében épült és valószínűleg nem sokkal később ki is festett kiszsolnai templom omladozó, beázó szentélyének északi falán. A freskómaradvány ma már annyira töredékes, hogy a szakembernek is csupán azután sikerült meghatároznia a kép témáját, hogy (2003-as és 2007-es) archív fényképeket is megvizsgált. Ezeken ugyanis a falkép olyan részletei is láthatóak, amelyek mára eltűntek. Szerencsére nem semmisült meg az összes, 2007 óta a templom faláról eltűnt freskórészlet, ugyanis a besztercei Megyei Múzeum munkatársai – valószínűleg 2007 nyarán – néhány részletet leválasztottak a falakról, és bemenekítették a múzeumba (a múzeum raktáraiban eddig összesen öt freskómaradványt sikerült azonosítani, de Papp Szilárd nem tartja kizártnak, hogy a jövőben még előkerülhetnek további freskó-felületek). A kiszsolnai *Navicella*-másolat tehát a helyszínen fennmaradt részletek, a besztercei múzeumba menekített leválasztott felületek, valamint az archív fényképek alapján biztosan azonosítható annak ellenére is, hogy még az a rekonstrukció is nagyon hiányos, amelyet Papp Szilárd a különböző források összefésüléséből hozott létre. Hogy milyen okból és úton került a Giotto-másolat a kiszsolnai templom falára, források híján valószínűleg sosem fogjuk megtudni. Az viszont bizonyos, hogy a templom a középkorban Szent Péter titulusú volt, és az is valószínűnek tűnik, hogy a *Navicella*-másolat mellett még legalább egy Szent Péter életével kapcsolatos ábrázolás díszítette a templom falait, ráadásul pontosan az imént leírt Giotto-másolat mellett, annak jobb oldalán. E második ábrázolás talán még az elsónél is nehezebben rekonstruálható, nem csupán töredékessége, hanem bonyolult ikonográfiája miatt is. Papp Szilárd lehetségesnek tartja, hogy a második jelenet annak a bibliai résznek az illusztrációja, amely Péter és András – később apostolok – meghívását írja le: Jézus így szólt a testvérpárhoz: „Jöjjetek utánam, és én emberek halászává teszek titeket!” (Mt 4,19) Bár a jelenet közvetlen módon való megjelenítését a művészettörténet eddig nem ismerte, Papp Szilárd nem tartja kizártnak, hogy az ábrázolás előképe ebben az esetben is a régi (középkori) római Szent Péter templom egyik, mára elpusztult és – másolatok hiányában – teljesen ismeretlen falképe. Vagyis elképzelhető, hogy a kiszsolnai templom szentélyének festett ciklusa a mára teljesen megsemmisült középkori Szent Péter templom (helyén épült fel a ma is álló Szent Péter bazilika) falképeit másolja, olyan, a keresztény ikonográfia számára igen jelentős műveket, amelyekről jóformán semmit sem tudunk.

Papp Szilárd beszámolója után a szervezők elmondták, hogy megismerve a templom helyzetét Lois Abbingh, Nagybánya női kézilabda-csapatának (HCM Baia Mare) játékosja elvállalta a kiszolnai műemlékek „nemzetközi nagykövetének” szerepét, a templom értékeinek népszerűsítését és érdekeinek képviselését világszerte.

A sajtótájékoztató hivatalos része ezzel le is zárult, ellenben újságírói kérdésre reagálva Sarkadi Márton még azt is elmondta, hogy a mezőség szász és magyar vonatkozású műemlékei többek között azért veszélyeztetettebbek még az erdélyi átlagnál is, mert a demográfiai helyzet gyors ütemben romlik. A települések magyar ajkú közösségei ugyanis egyre jobban elöregednek – elsősorban a gazdasági okokból történő elvándorlás és az ebből fakadó utánpótláshiány miatt –, ennek következtében pedig a magyar nyelvű oktatás is megszűnőben van (pozitív kivételként emelte ki pl. a választói iskola-programot). Ily módon a műemlékeket fenntartó közösségek lassan elsorvadnak, majd kihalnak, és végleg eltűnnek, az örökségük pedig – ha nem tartják karban megfelelően – néhány évtized múlva követi őket az enyészet útján. Ilyen viszonyok között pedig különösen fontos, hogy a felújított műemlékeknek funkciót adjanak, másképp ugyanis – fenntartó és állagmegóvás hiányában (akár a lopások és szándékos rongálásoknak is köszönhetően) – a restaurálásukat követően, alig néhány év alatt állapotuk újra siralmassá válhat.

Papp Szilárd egy másik újságírói kérdésre válaszolva azt is elmondta, hogy a helyi hatóságok egy része (a Besztercei Megyei Múzeum) már megkísérelt forrásokat szerezni a kiszolnai templom megmentéséhez, mindezidáig azonban nem jártak sikerrel. (Néhány napon belül viszont a helyi műemlékesek is konferencián készülnek megvitatni a kiszolnai templom helyzetét, amelyen magyar szakemberek is részt fognak venni.) Úgy tűnik tehát, hogy a templom tulajdonosának (a Beszterce-Naszód Megyei Tanácsnak) egyelőre nem áll szándékában anyagilag támogatni egy esetleges felújítást, bár – szerencsére – nem is akadályozza a műemlékesek munkáját. És a település részéről sincs egyelőre különösebb igény a műemlék helyreállítására, ugyanis Kiszolna javarészt román ajkú lakossága nem érzi magáénak a szász evangélikus templomépületet. (A templom átvételét korábban felajánlották az ortodox gyülekezetnek, ők azonban ezt elutasították, és helyette a szomszédos telken építettek egy új templomot.)

A sajtótájékoztató lezárását rövid szünet követte, majd Sarkadi Nagy Emese művészettörténész vezényletével megkezdődött a műhelytalálkozó szakmai része. A nagyszámú hallgatóság összesen négy tudományos előadást hallgathatott meg. Az elsőt Papp Szilárd tartotta, aki a sajtótájékoztatón már elhangzott eredményeket a korábbinál tudományosabb és részletesebb formában tárta a közönség elé. Ezúttal nem csupán a kiszolnai falképekről beszélt, hanem a templom építéstörténetét is felvázolta. Ezen kívül bemutatott egy művészettörténeti szempontból is rendkívüli jelentőséggel bíró középkori forrást, a kiszolnai egyház késő középkori számadáskönyvét.

Papp Szilárd rendkívül érdekes, tudományosan megalapozott, rendkívüli forrásismeretről és alaposágról bizonyosságot tévő előadását Szakács Béla Zsolt bemutatója követte. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, az egyetem Művészettörténeti Tanszékének vezetője a Mezőség Árpád-kori templomait igyekezett számba venni és vázlatosan bemutatni. Előadásában arra a következtetésre jutott, hogy alapvetően két emlékcsoportot lehet elkülöníteni a Mezőség közel sem egységes Árpád-kori épített anyagában. Az első a Maros-menti emlékek csoportja. A terület – elsősorban téglarchitektúrákkal dolgozó – templomai gyakran félköríves alaprajzú szentéllyel épültek. A másik csoport darabjaira alapvetően Anjou-kori hagyományokat követve – és nem melleleg az Árpád-kor időhatárain is túllépve – inkább az egyenes szentélyzáródás jellemző. Szakács

Béla Zsolt előadásából az is kitűnt, hogy a Mezőség egyes Árpád-kori templomainak építészeti elemeire és megoldásaira – még ha sokszor csupán távolról, de – hatással voltak nemcsak a gyulafehérvári székesegyházban alkalmazott megoldások, hanem a kerci ciszterci apátság templom és kolostor építészeti elemei is.

Szakács Béla Zsolt előadását újabb szünet követte, amely alatt a konferencia részvevőinek a Zagyva Banda tagjai húztak mezőségi dallamokat. Közvetlenül a szünetet követően Diószegi László történész-koreográfus, a Teleki László Alapítvány igazgatója be is mutatta a zenekar megjelent tagjait, valamint a zenetörténeti szempontból különleges jelentőséggel bíró mezőségi népzeneről is szólt néhány szót.

A következő előadást Weisz Attila művészettörténész, műemlékes szakember tartotta, aki hat, saját tapasztalatain alapuló esettanulmányon keresztül szemléltette a mezőségi műemlék-felújítások menetét. A kendilónai református templom és Teleki-kastély (XVIII–XX. századi épületek), a mezőbergenyei református templom (a XVIII. század második feléből), a szamosújvári egykori ferences, jelenleg római katolikus plébániatemplom (a XVIII. század közepéről), az ördöngösfüzesi református templom (talán Árpád-kori), a magyarszováti unitárius templom (feltehetően a XIV. század elején épülhetett) és a széki református templom (legkorábbi periódusa XIII. század közepi) mind olyan épület, amelyben az elmúlt néhány évben folyt valamilyen, a műemléki állapotot is érintő munka (több esetben műemléki felújítás). Weisz Attila legrészletesebben a széki templomról beszélt, amelynek restaurálása az elmúlt évek erdélyi műemlékvédelmének egyik legnagyobb eredménye és szenzációja volt. De ez a templom nem csupán felújítása miatt tarthat számot érdeklődésre, hiszen egyike a Mezőség legjelentősebb középkori épületeinek, amelyet ráadásul Kós Károly mentett meg a lebontástól a két világháború között. Az épület nem csupán a történeti korok nyomait és beavatkozásait dokumentálja (pl. jelentős és időben is többrétegű falképeket őriz; fontos középkori kőfaragványokat; valamint egy XVIII. századi monokróm kazettás mennyezetet az Umling-műhelyből). Arra is jó példa, hogy a szakemberek közbelépése nélkül milyen könnyen eltűnhetnek a még álló, sőt használatban levő műemlékeink (a széki templomot gyülekezetének egyes tagjai még 2011-ben is le szeretnék volna bontani, hogy helyére egy új épülhessen, és csupán a szakemberek – valamint a plébános – áldozatos és figyelmes munkájának köszönhető, hogy mára büszkéek a templom értékeire), de ugyanilyen okokból – ha nem is olyan könnyen – meg is újulhatnak.

Az utolsó előadást Marosi Ernő akadémikus művészettörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa tartotta. Marosi a kerci ciszterci épületek egy újabb lelete kapcsán beszélt az Erdély egyik legfontosabb Árpád-kori műemlékének tekintett kolostoregyüttes keletkezéséről. A kutatástörténet ismertetése után elmondta, hogy 2015 nyarán, egy kirándulás alkalmával Takács Imrével (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet) az épülethez tartozó kőtárban rábukkantak egy feliratos kőre, amely szövege alapján a kolostor alapításához köthető, betűinek stílusa és Kárpát-medencei párhuzamai alapján pedig nem lehet későbbi a XIII. század első negyedénél. Ez pedig bizonyítja, hogy a kolostor építése 1200 körül már elkezdődött.

Az előadásokat rövid szünet követte, majd kezdetét vette a konferencia utolsó programja, a Sarkadi Nagy Emese által vezetett kerekasztal-beszélgetés Diószegi Lászlóval, Fodor Örssel (esztényi – mezőségi – református lelkész), Kollár Tiborral (művészettörténész, a Möller István Alapítvány „lelke”), Makay Dorottyával (kolozsvári műemlékvédelmi szakember), Maksay Ádámmal (az Erdélyi Református Egyházkerület műszaki tanácsosa, Kolozsvár) és Papp Szilárddal. A kerekasztal során Fodor Örs arra hívta fel a figyelmet, hogy a lelkészek elsődleges feladata híveik lelki gondozása, az emberi értékek újrateremtése

bennük, valamint reményeik ébren tartása; vagyis a közösség megtartása. Hogyha e feladatukat sikeresen teljesítik, nagyobb az esélye annak, hogy a műemlékek is fennmaradnak, hiszen élő közösségek tartják életben a kultúrát és produktumait. Maksay Ádám is azt hangsúlyozta, hogy egyházi körökben jelenleg az egyházi iskolarendszer fenntartása élvezi az elsőbbséget, hiszen a magyar iskoláknak közösségformáló és megtartó erejük van, ezért kiemelten fontosak. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy saját feladatát éppen abban látja, hogy az egyház figyelmét is a lehető legnagyobb mértékben ráirányítsa a műemlékek szerepére, hiszen ezek is kiemelten fontosak – különösen hosszú távon – a megmaradás szempontjából. Maksay Ádám ezután a Református Egyházkerület egyik műemléki programját is bemutatta, amelynek célja, hogy évente (olykor hosszabb időszakok alatt) felújítsanak vagy legalább konzerváljanak egy súlyosan veszélyeztetett, egyházi tulajdonú templomot.

A résztvevők között vita kerekedett arról, vajon az-e a szerencsésebb, ha az ortodox egyház átveszi és saját elvei, valamint ízlése alapján átalakítja a gyülekezettel már nem rendelkező magyar és szász templomokat (és ezáltal – ha megváltozott formában is –, de biztosítja fennmaradásukat), avagy ezek üresen állnak (és ennek következtében tovább romlanak).

A vitát követően Makay Dorottya mutatta be röviden a széki templom felújításának folyamatát, ezúttal a szerkezeti stabilizálás problémáira koncentrálna, majd arról beszélt, milyen lehetőségek vannak a kiszolnai templom esetében. Véleménye szerint az épület falaiban és boltozatában még álló szentélye megmenthető, de a beavatkozások elkezdésére legfeljebb egy-két év áll rendelkezésre, de könnyen lehet, hogy még annyi sem, ugyanis több építészeti elem is omlással fenyeget, nagyjából bármelyik pillanatban. A kiszolnai templom lehetőségeivel kapcsolatos vita során felmerült, hogy vajon nem lenne-e szerencsésebb sürgősen menteni, ami menthető (vagyis leválasztani és múzeumba szállítani a falképeket), és bár fájó szívvel, de lemondani a templom épületéről. Ugyanis nem lehet teljes mértékben garantálni, hogy egy esetleges restaurálás hosszútávon a jelenlegi problémák összességére megoldást nyújtana, hiszen a tulajdonos és a település érdekeltsége legalábbis vitatható. Ráadásul, ha sokáig várnak a beavatkozással, nem csak a templom tűnik el, hanem vele együtt a kiemelten fontos falképek is (amelyek így is folyamatosan áznak és pusztulnak, hiszen – tetőzet híján – az épület teljes mértékben ki van téve az időjárás viszontagságainak). Sarkadi Márton és Maksay Ádám felhívta a figyelmet olyan műemlékekre, amelyeknél felmerültek hasonló kérdések, mégis – olykor egészen kis beavatkozások segítségével – végül sikerült megmenteni vagy legalább konzerválni az emlékeket (pl. a némai, borbereki és alvinci templom). A vita végkövetkeztetéseként az fogalmazódott meg, hogy ha legkésőbb őszig nem lesz előrelépés a felújítás ügyében, a falképeket még a tél beállta előtt ki kell menekíteni a templomból, de ettől függetlenül mindent meg kell tenni az épület megmentésének érdekében, már csak azért is, mert – ahogyan többek között Szék példája is mutatja – közösségek idővel olyan emlékeket is képesek a sajátjuknak érezni, amelyektől korábban idegenkedtek. Vagyis nem kizárt, hogy a kiszolnai és más környékbeli templomok felújítása lehet a kulcsa a térség gazdasági fellendülésének, hiszen a műemlékek, ha önmagukban nem visznek is el a hátukon egy régiót, lökést és/vagy teret adhatnak egy már meglévő vagy újonnan létrejövő fejlesztési törekvésnek.

A Möller István Alapítvány konferenciája, úgy gondolom, sikeres volt, és célját is teljesítette, amennyiben a párbeszéd megindítását tűzte zászlajára. Ráadásul a tragikus téma ellenére összességében jó hangulatban teltek mind az előadások, mind pedig a kerekasztal, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az eredetileg tervezettnél kb. két órával hosszabbra nyúló rendezvény közönségének nagy része mindvégig kitartott (a kerekasztal-beszélgetés

időszakát kivéve végig tele volt a Fuga nagyterme). Az érdeklődők száma is megmutatta, hogy ilyen (a műemlékvédelem speciális problémáit tematizáló) és hasonló kezdeményezésekre, rendezvényekre igenis szükség van Magyarországon, és hogy jól kommunikálva tudományos problémáknak és eredményeknek is lehet hírértékük.

Budapest, 2016. február 19–20.

Szekeres-Ugron Villő